

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOFIA JA SEMIOOTIKA INSTITUUT

Inga Mäemets

**Endel Tulvingu autoeetilise teadvuse kontseptsiooni
fenomenoloogiline käsitus**

Bakalaureusetöö filosoofias

Juhendaja: dotsent Bruno Mölder

SISUKORD

Sissejuhatus.....	2
1. Endel Tulvingu mälu ja teadvuse kontseptsioon.....	3
1.1 Mälu Endel Tulvingu käsitluses.....	3
1.2 Mälu ja teadvuse seosed Endel Tulvingu käsitluses.....	5
1.3 Episoodilise mäletamise vaimufilosoofilised lähenemised.....	8
2. Autoeetiline teadvus ja filosoofiline vaade teadvusele.....	12
2.1 Teadvusest vaimufilosoofias üldiselt.....	12
2.2 Erinevad <i>minad</i> teadvustatud kogemuses varase fenomenoloogia järgi.....	15
2.3 Kogeva <i>mina</i> fenomenoloogiline käsitus.....	20
Kokkuvõte.....	23
Kasutatud kirjandus.....	24
The Phenomenological Approach to Endel Tulving's Conception of Autoeetic Consciousness.....	27

Sissejuhatus

Antud töö võtab vaatluse alla psühholoog Endel Tulvingu teadvusekäsitluse, kõrvutades seda vaimufilosoofilise lähenemisega teadvusele. Kitsamaks fookuseks on Tulvingu autonoeetilise teadvuse käsitluse võrdlus varaste fenomenoloogide teadvusekäsitlustega, eelkõige Husserli lähenemisega eneseteadvusele ja ajateadvusele. Sellise võrdluse ajendiks on Tulvingu autonoeetilise teadvuse fenomeniline käsitlus, milles on erilisel kohal enese teadvustamine ajas ning sellega kaasnev fenomeniline minevikulisuse tunne. Töö esimeses osas avan Tulvingu mälu ja teadvuse käsitlust. Seejärel vaatlen episoodilise mäletamise vaimufilosoofilisi lähenemisi. Selle eesmärgiks on välja tuua, milliselt on episoodilist mäletamist kui teadvustatud kogemust erinevate autorite poolt analüüsitud.

Töö teises osas võrdlen Tulvingu autonoeetilise teadvuse kontseptsiooni üldiste filosoofiliste lähenemistega teadvusele, eesmärgiga leida, millisesse filosoofilisse teadvusekäsitlusesse võiks tema lähenemine kõige rohkem sobida. Sellise analüüsi tulemusena jäävad pinnale kaks põhilist lähenemist. Üheks neist on teadvuse funktsionaalne ning teiseks teadvuse fenomenoloogiline käsitlus. Funktsionaalne käsitlus analüüsib teadvust selle järgi, mida teadvus teeb. Selline lähenemine on levinud ka kognitiivteadustes. Ühest küljest defineerib Tulving autonoeetilist teadvust samuti selle järgi, mis funktsiooni see teadvus täidab. Teisalt on autonoeetiline teadvustatus määratletud sellega seotud fenomenoloogilise kogemuslikkuse järgi, mis kaasneb mäletamisega. Sellises lähenemises on keskseks küsimuseks see, kuidas teadvus näib ehk konkreetselt Tulvingu sätestatud raamistikus „mis tunne on episoodiliselt mäletada“.

1. Endel Tulvingu mälu ja teadvuse kontseptsioon

Töö esimeses osas annan ülevaate Endel Tulvingu mälu ja teadvuse käsitlusest ning võimalikest lähenemistest episoodilisele mäletamisele vaimufilosoofia vaatepunktist.

1.1 Mälu Endel Tulvingu käsitluses

Mõistmaks Endel Tulvingu teadvusekäsitlust, on vaja esmalt avada seda, millest Tulvingu teadvusekäsitlus tuleneb. 1972. aastal teeb ta mälu-uuringute jaoks väga olulise eristuse semantilise ja episoodilise mälu vahel. Selline eristus tuleneb eelkõige informatsioonilise sisu eristusest kahe mälu vahel. Tulving on selleaegses eristuse tegemises ettevaatlik, mainides, et see on toodud eelkõige kasuliku eelteoreetilise kontseptsioonina (Tulving 1972: 384). Sel ajal oli mäluteadusesse hiljuti ilmunud semantilise mälu mõiste, millega erinevad autorid tähistasid mõnevõrra erinevaid asju (Tulving, 1972). Näiteks käsitleti seda mäluna, mis võimaldab loogiliselt järeldada, probleeme lahendada ning salvestab fakte. Oli levinud ka arusaam semantilisest mälust kui sisemisest leksikonist. (Tulving, 1972: 383-384) Tulving samuti nägi semantilist mälu sel ajal eelkõige keelelisena ning nimetas seda vaimseks tesauruseks, mille abil on organiseeritud teadmine maailma kohta ning mis lubab vaimselt manipuleerida mõistete, suhete ja kontseptsioonidega (1972: 386). Hiljem on Tulvingu käsitlus semantilisest mälust mõnevõrra muutunud. Näiteks keel pole enam semantilise mälu jaoks üldse vajalik, kuna loomad võivad omada semantilist mälu ilma igasuguse keele oskuseta (Tulving, 2005: 12-13)

Semantilise mälu vastandina esitab Tulving episoodilise mälu mõiste. Episoodiline mälu talletab „informatsiooni ajaliselt dateeritud episoodide ja sündmuste ning nende vaheliste ajalis-ruumiliste suhete kohta“ (1972: 385). Episoodilisse mälu salvestuvad sündmuse tajutavad omadused ning need omadused on salvestatud mälus autobiograafiliselt ning suhestuvalt teistesse episoodilistesse mälestustesse (1972: 385-386). Episoodiline mälu salvestab seega kogetud sündmusi, semantiline aga objekte ning nendevahelisi relatsioone (1972: 387-388).

Tulenevalt informatsioonilisest eripärast on ka kummastki mälusüsteemist informatsiooni ammutamine erinev. Episoodilisi mälestusi saab ammutada üksnes siis, kui episood on varasemalt mälu salvestunud. Pole võimalik tuletada ühte episoodi teisest. Selline tuletamine ja üldistusvõime on vahendatud semantilise mälu poolt. Samuti ei muuda semantilisest mälust ammutamine selle mälu sisu, kuid episoodilise mälu sisu võib tulenevalt ammutamisest muutuda.

Kuna semantilises mälus on info salvestunud palju mitmetasandilisemalt kui episoodilises mälus, siis on episoodiline mälu haavatavam ja selle sisu kaotab kergemini kättesaadavuse. (Tulving, 1972: 390-391)

Episoodilise mälu eristamine semantilisest saab edaspidi mäluteaduste oluliseks uurimisteenaks. 1983. aastal avaldab Tulving raamatu *Elements of Episodic Memory*, milles kirjeldab täpsemalt episoodilise-semantilise mälu eristust ning avab täpsemalt episoodilise mälu mõistet. Seal kritiseerib ta enda 1972. episoodilise-semantilise mälu eristust, kuna see ei öelnud nende kahe suhete kohta midagi, ega hõlmanud protseduurilise ja propositsioonilise mälu eristust (1983: 27-28). 1983. aastal peab ta paremaks semantilise mälu sisu mõtestada kui teadmisi maailma kohta. Niiviisi eristub semantiline teadmine episoodilisest mäletamisest (1983: 28). Teadmise ja mäletamise eristus saab ühtlasi üheks läbivaks kriteeriumiks semantilise ja episoodilise mälu vahel. Tulving annab ka ülevaatliku tabeli võimalikest semantilist ja episoodilist mälu eristavatest omadustest (1983: 35).

Tulving analüüsib episoodilist mälu kontseptuaalsel taustal, mille ta nimetab Üldiseks Abstraktseks Töötlussüsteemiks (ingl k *General Abstract Processing System* ehk GAPS) (joonis selle süsteemi täpsemate elementide ja nende suhete kohta lk 135, 1983). Sellise töötlussüsteemi saab kõige üldisemalt jagada kaheks: tegurid, mis mõjutavad sündmuse salvestamist või kodeerimist, ja tegurid, mis osalevad mälestuse ammutamisel või meeldetuletamisel. Vastava töötlussüsteemi skeemi alusel on episoodilise meenutamise tulemuseks mäletamise kogemus (ingl k *recollective experience*).

Mäletamise kogemus saab edaspidi Tulving mälukäsitluses üheks keskseks episoodilist mälu iseloomustavaks mõisteks. 1983. aastal spekulatsioonib Tulving: „võib selguda, et episoodiline mälu tuleb defineerida üksnes mäletamise kogemuse alusel“ (1983: 185). Mäletamise kogemus peaks olema kõigi mälu-uurijate keskseks uurimisobjektiks (1983: 184). Siinkohal märgib Tulving ka sellise mäletamise kogemuse teadvustatust. Episoodilise mäletamise kogemus on teadvustatud kogemus, pole episoodilist mäletamist ilma teadvustatuseta (1985: 5). Kuid nagu pole tegeletud mäletamise kogemusega, pole psühholoogid käsitlenud ka mäletamise teadvuslikku aspekti (Tulving, 1983: 186-187).

1.2 Mälu ja teadvuse seosed Endel Tulvingu käsitluses

1985. aastal teeb Tulving eristuse kolme teadvuse liigi vahel. Nendeks on anoetiline, noetiline ja autoeetiline teadvus. Iga teadvuse liik korreleerub vastavat tüüpi mälega. Anoetiline teadvustatus võimaldab vahetute keskkonnas ja organismis esinevate stiimulite registreerimist ja nendele reageerimist. See teadvus iseloomustab samuti protseduurilise mälu protsesse, mis hõlmavad endas kehalisi oskusi. Noetiline teadvus võimaldab organismil olla teadlik objektidest, nende vahelistest relatsioonidest ning objektide ja sündmustega manipuleerida ka siis, kui konkreetsed objektid või sündmused puuduvad. Selline teadvus on korreleeritud semantilise mälega. Kõige olulisem ja keskem Tulvingu teadvusekäsitluses on aga autoeetiline teadvus, mis võimaldab isikul mäletada minevikus kogetut ning kujutleda ennast tulevikku. Sellist võimet nimetab Tulving vaimseks ajas rändamiseks, mida võimaldab episoodiline mälu, ning mis on vahendatud autoeetilise teadvuse poolt. (Tulving, 1985) Tulving eristab antud juhul ka teadvust (ingl k *consciousness*) ja teadvustatust (ingl k *awareness*). Teadvus märgib võimet midagi teadvustada ning teadvustatus on alati teadvustatus millestki (Tulving, 1985: 2, märkus 1)

Autoeetilist teadvustatust iseloomustab Tulvingu käsitluses eriline fenomeniline tunne, mis kaasneb minevikusündmuste mäletamisega. Selline fenomeniline tunne on eristuv teistest teadvustatud seisunditest nagu kujutlemine, mõtlemine või arutlemine. (1985: 3) Sellise eristuva teadvuse liigi olemasolu kinnitab amneesiahaige patsient N. N. (hilisemas kirjanduses K. C.), kellel puudub episoodiline mälu ja autoeetiline teadvus (rohkem N. N.-st leiab raamatus *Mälu*, Tulving, 2007a: 38-39, 160-166). Nimelt ei suuda N. N. mäletada enda minevikku ega kujutleda end tulevikus midagi tegemas, samas tema üldine mõtlemisvõime ja arutlusoskus ei erine tavainimese omast. Kui tal aga paluda meenutada minevikku või kujutleda tulevikku, ütleb ta, et seal valitsevad sarnased tühjused. Tulving käsitleb seda subjektiivse aja puudumisena. Kuigi N. N. mõistab kronoloogilise aja kontseptsiooni, puudub tal teadvustatus subjektiivsest ajast (Tulving, 1985). Hilisemas käsitluses teeb Tulving eristuse autoeetilise teadvuse ja subjektiivsest ajast teadlik olemise vahel. Kui autoeetiline teadvus võimaldab olla teadlik *minast* ajas, siis kronesteesia võimaldab teadvustatust subjektiivsest ajast. (Tulving, 2002) Tulving ütleb: „Kronesteesia on neurokognitiivne võime, mis avaldub indiviidi teadlikkuses oma ja teiste ajas kestva olemasolust ning teeb võimalikuks subjektiivse aja üle mõtlemise“

(Tulving, 2002: 313). Subjektiivset aega võib Tulvingu käsitluses mõista kõige üldisemalt isiklikult kogetud minevikuna ning kujutletavate kogetavate sündmustena tulevikus.

1985. aastal käsitleb Tulving autonoeetilist teadvust nii sellena, mis võimaldab subjektiivsest ajast teadlik olla, kui ka teadvusena, mis võimaldab olla teadlik enda subjektiivses ajas kestvast identiteedist. Kui 1985. aastal on Tulvingu käsitluses kesksel kohal episoodilise mälu korreleeruv autonoeetiline teadvus, siis hilisemas käsitluses eristab ta vähemalt kolme episoodiliseks mäluks vajalikku elementi, milleks on *mina*, autonoeetiline teadvustatus ja subjektiivne aeg (Tulving ja Szpunar, 2009). Kronesteesia kui teadvustatus subjektiivsest ajast tuuakse Tulvingu poolt sisse 2002. aasta artiklis, kuigi juba 1985. aastal kasutab ta *chronognosia* mõistet märkimaks subjektiivset aega. Hilisemas Tulvingu kronesteesia käsitluses on see piisav tingimus vaimseks ajas rändamiseks ning autonoeetilise teadvuse mõistet enam ei rakendatagi (Nyberg *et al.*, 2010).

Mina mõistet Tulving väga põhjalikult ei käsitle, vaid toob *mina* kaasamise episoodilisse mäletamise pigem välja teooria täislikkuse huvides, viidates sellele, et *mina* mõiste pole üheselt mõistetud ja võimalik, et tulevikus polegi sellise mõistega vaja opereerida. *Mina* on lihtsalt see, kes ajas rändab. (2005: 14-15) *Mina* on ka kui kese, millest lähtuvalt subjektiivne aeg minevikuks ja tulevikuks jaotub (Tulving ja Szpunar, 2012).

Nii nagu võib täheldada autonoeetilise teadvuse tähenduse mõningast muutmist Tulvingu käsitluses, on mõningal määral muutunud ka rõhuasetus sellele, mis episoodilise mälu defineerimisel kõige olulisem aspekt on. Sellist rõhuasetuse muutust on välja toonud Perrin ja Rousset (2014: 296) kes märgivad, et kui esmalt oli põhifookuses episoodilises mälus talletuv informatsiooniline sisu, siis hilisemalt on kesksmaks saanud just mäletamise kogemuslik pool. Seetõttu saab ka mäletamise fenomenoloogia defineerivaks kriteeriumiks episoodilise mälu määratlemisel. Juba 1989. aastal käsitleb Tulving episoodilise mälu defineerimisel kesksena just mälust ammutamise poolt, mille tulemuseks on teadvustatud mäletamine. Seega pole niivõrd oluline see, kuidas ja milline sündmus on mälusse salvestatud, vaid see, kuidas toimub selle sündmuse meenutamine ning milline on meenutamise tulem. (Tulving, 1989: 4)

Siinkohal saabki oluliseks, millele täpselt rõhku pannakse, kui räägitakse episoodilisest mäletamisest ja ühes sellega teadvustatud kogemusest. Ühelt poolt on oluline, et oleks kogemus

episoodist, mida meelde tuletada. See tähendab, et teadvustatud taaskogemiseks on esmalt vaja teadvustatult kogeda. Seisukoht, et mida me teadvustatult ei koge, pole hiljem võimalik ka teadvustatult taaskogeda, on näide seisundist sõltuvast mälu käsitlusest (ingl k *state-dependent memory*). Üldiselt tähendab see seda, et ühes vaimses seisundis kogetut on efektiivsem meenutada samasuguses vaimses seisundis. Näiteks on tehtud sellekohaseid uuringuid emotsioonide ja erinevate teadvusseisundite (nt uimastimõju, anesteesia jms) varieerimisel (vt Eich, 1989). Sarnane seisundipõhisele mälu on ka kontekstipõhine mälu käsitlus, mille järgi meenutamine on efektiivsem samas välises kontekstis, milles toimus mälestuse salvestamine (nt samas ruumis). Üheks näiteks sellisest mälu kontekstisõltuvusest on Tulvingu praimimiskatsed. Kõige üldisemalt märgivad need seda, kuidas teadvustamata info mõjutab hilisemat sooritust teadvustamata kujul (vt Tulving, 2007a: ptk 5). Mõned autorid käsitlevad seisundist sõltuvat mälu ühe osana kontekstipõhilisest mälestusest. Sellise lähenemise järgi märgib kontekst nii sise- kui väliskeskkonda.

Nii seisundist kui kontekstist sõltuva mäletamise puhul on olulised mõlemad, nii sündmuse kodeerimise kui meenutamise tingimused. Ka Tulvingu episoodilise mälu kontseptsioonis on nii keskkond kui kognitiivne seisund kogemuse salvestamisel ja meenutamisel olulised. Sellele viitab nii GAPS-i mudel (Tulving, 1983: 135), kui ka sellest tulenev sünergilise ekfooria mõiste, mis kõige üldisemalt tähendab mälu jäljes ja meenutamise ajendites sisalduva informatsiooni interakteerumist (Tulving, 2007a: 180-181). Oluliseks siin on, et mäletamise kogemus sünnib alati nende kahe koostoimes ja seega pole mäletamine pelgalt salvestunud mälu jälje aktiveerumine, vaid mäletamise kogemus sõltub nii mälu jäljes esindatust kui ka hetkel olemasolevatest meenutamise ajenditest. Seega on mäletamise kogemuses esitatud osa mälestuse säilinust kui ka olevikus eksisteerivate meenutamise ajendite koostoime tulemus. Tulving ütleb: „ekfooriline informatsioon määrab ära taaskogemise iseloomu, mis kaasneb millegi meeldetuletamisega ja mis on tunnetusliku mälu akti lõpptulemuseks“ (2007a: 177). Laiemalt võib sellist lähenemist nimetada konstruktiivseks mälu käsitluseks, mis tähendab, et mälestus on salvestatud ja olemasoleva informatsiooni koostoime tulemus, mitte vaid salvestatud info taasesitamine.

1.3 Episoodilise mäletamise vaimufilosoofilised käsitlused

Kõige üldisemalt võib ka tänapäevaseid episoodilise mäletamise filosoofilisemaid käsitlusi jagada kaheks. Ühed keskenduvad mäletamises esitatud mälestuse sisule, teised mäletamise kogemuslikkusele. Nagu varem mainitud, siis Tulvingu enda käsitluses on nende kahe aspekti olulisus episoodilise mäletamise defineeringus ajaga mõnevõrra muutunud. Perrin ja Rousset (2014) toovad välja, et Tulvingu teooria võimaldab tähtsustada mõlemat, nii mälu informatsioonilist sisu kui seda, millisel kogemuslikul viisil see sisu esitub. Mõne käsitluse kohaselt on episoodilise mäletamise fenomenoloogia taandatav mälus esitatule (nt Conway, 2001). Väga laialt võib seda vaadelda kui teadvustatud seisundi representatsioonilist käsitlust. Kõige üldisemalt tuleneb selle vaate kohaselt kogemuse fenomeniline tunne selles kogemuses esitatud representatsioonilisest sisust (Pitt, 2012). Sellise käsitluse kohaselt tuleneb ka mäletamise kogemuslikkus mälus esitatud representatsioonist. Sutton (2016: ptk 2) märgib representatiivset või kaudset realismi kui domineerivat vaadet kaasaja mälu käsitlevas vaimufilosoofias. Kõige üldisemalt representeerib selle vaate kohaselt minevikus salvestunud mälujalg kogetud sündmust või kannab selle kogemuse kohta vastavat informatsiooni. Selline vaade vastandub otsesele realismile, mille kohaselt pole mälujälge, vaid isik on meenutamisel otseses ühenduses minevikuga. On erinevaid viise, kuidas mõista representatsioonilist mälu käsitlust. Üks viis on näha mälujälge kui staatilistena ja mäletamise kogemust täielikult defineerivana. Enamus tänapäevaseimaid käsitlusi aga vaatab mälujälge pigem kui üht potentsiaalset faktorit mäletamise kogemuse tekkimises, millest aga mäletamise kogemuseks ainuüksi ei piisa. Viimane vaade ühildub ka Tulvingu sünergilise ekfooria mudeliga, mille kohaselt mäletamise kogemus on salvestatud informatsiooni ja meenutamise ajendite koosmõju tulemus (Sutton, 2016: ptk 2). Mis eristab või iseloomustab just episoodilise mälu representatsiooni ja kas mäletamise kogemus on taandatav mäletamises representeeritule?

Ühed teooriad rõhutavad representatsioonis sisalduvaid välismaailmas esitatud stiimuleid (nt ajalis-ruumilised, keskkonna fokaalsed ja perifeersed elemendid). Kogeja annab neile välismaailma elementidele teatud perspektiivi. Sellist vaadet, et kogeja perspektiiv mängib episoodilises representatsioonis erilist rolli, on kaitstud ka tuginedes neuroloogiliste mehhanismide tööle. Näiteks Robins (2014) ülevaates Michael Hasselmo raamatule toob välja, kuidas vaimse representatsiooni perspektiiv tekib pea asendit, konteksti ja asukohta kodeerivate

neuronite koostöös. Ka selline lähenemine tähtsustab eelkõige GAPS-i esimest poolt ehk sündmuse kodeerimise viisi, jättes meenutamise protsessi teisejärguliseks.

Kuna episoodilise mäletamise kogemus võib esineda ka valemälestuste puhul, eelistavad mõned autorid defineerida mäletamist pigem mäletamises representeeritud sisu kui mäletamise kogemuse järgi. Vastavat vaadet on esitanud näiteks Conway (2001). Juhtumitest, kus taaskogemise tunne säilib, kuid tõene episoodilise mälu sisu puudub, mainib Conway näiteks konfabulatsioone, mille puhul isik võib hetke kogeda *deja vu*-na ehk uskuda, et ta on hetkekogemust juba varem kogenud, kuigi tegelikult pole (2008: 24). Sellised juhtumid on märk sellest, et taaskogemise tunne võib episoodilisest mälust eraldiseisvalt esineda ja Conway järgi ei saa seega taaskogemise tunne olla episoodilise mälu defineerivaks aspektiks. Conway (2001: 242) järgi on episoodilise mälu defineerivaks aspektiks fenomenoloogilised salvestised (ingl k *phenomenological records*), mis esitavad salvestunud sündmust ning mäletamise kogemus võib tuleneda sellise salvestise esitumisest.

Väitest, et episoodilist mälu ei saa defineerida teadvustatud taaskogemise tunde baasil, kuna taaskogemise tunne võib ilmned ka ebatõeste episoodiliste mälestuste puhul, tuleneb küsimus, kas mälu ja mäletamine peavad olema defineeritud just mäletamises esitava sisu tõesuse alusel. Kas episoodilisteks mälestusteks võib pidada üksnes tõeseid mälestusi? Vastus sellele küsimusele tuleneb osalt jällegi sellest, millisena episoodilist mäletamist nähakse, kas salvestunud sündmuse taasesitamise või konstrueeriva protsessina.

Tulving (1983) ise rõhutab episoodilise mälu elementidena mõlema poole, nii keskkonnas esitatu kui isiku vaimse seisundi olulisust. Seega Tulvingu järgi mängivad teadvustatud kogemuse salvestumisel rolli nii kogeja vaimne seisund kui kogemise väline keskkond. Kogeja fookus võib olla nii mõnel sisemisel stiimulil (või vaimse seisundi aspektil) kui kogetavas keskkonnas esineval stiimulil. Kogemises mängivad rolli mõlemad ning vastavalt nende aspektide esinemisele kogemuses on esitatud need ka taaskogemises.

Üheks alternatiivseks võimaluseks käsitleda episoodilise mälu sisu võib pidada metarepresentatsioonilist teooriat, mille kohaselt on vaimsete võimete representeerimiseks vaja mõisteid. Nimelt peab isik episoodiliseks mäletamiseks omama võimet kontseptualiseerida oma vaimseid seisundeid (Hoerl, 2001: 326-327). Selle järgi on episoodiline mälu kahetasandiline sisu

väljendatav järgmiselt: „Mul on informatsioon (et „pirn“ oli listis ja mul on see informatsioon selle tõttu, et ma nägin „pirni“ listis) (Peneri näide Hoerli (2001) kasutusel lk 326). Nii Hoerl (2001) kui Perrin ja Rousset (2014) kritiseerivad aga antud lähenemist selle tõttu, et see ei jäta olulist kohta teadvustatud kogemusele. Hoerl (2001: 328) toob välja, et representatsioonilisus ja kontseptualiseerimise võime ei seleta, mis tunne on omada episoodilist mälestust. Perrin ja Rousset (2014: 301) väidavad, et metarepresentatsiooniline lähenemine taandab episoodilise mälu semantilise mälu sisule ja seega kaob eristus episoodilise ja semantilise mäletamise vahel.

Nagu eespool öeldud, on autoreid, kes peavad episoodilise mäletamise defineerivaks aspektiks eelkõige seda, mis on mälus salvestatud ja samastavad seda sellega, mis on mäletamises esitatud. Siin tuleb tähele panna, et on võimalik käsitlus, mille kohaselt ei ole mäletamises esitatu pelgalt salvestatud episood. Sellist vaadet esindab ka Tulvingu (1983) mäletamise ekfooriline käsitlus. Perrini ja Rousseti (2014: 293) järgi on võimalik käsitleda episoodilise mäletamise fenomenilisust nii tulenevalt sellest, mis on salvestunud, kui sellest, kuidas toimub meenutamine. Viimane ei sõltu tingimata salvestamise spetsiifilisusest. Veel enam, valemälestuste esinemise võimalikkus muudab salvestamise spetsiifilisuse olulisuse mõnel määral küsitavaks. Seda seetõttu, et valemälestuste puhul ei pruugi salvestunud episoodi üldse olemas olla, kuigi mäletamise kogemus säilib.

Uriah Kriegel (2009: 3-4) jagab fenomenilise teadvuse käsitlused väga üldistatud kujul kaheks: representatsioonilise vaate pooldajad käsitlevad kvalitatiivseid omadusi konstitueerivana ning kõrgema järgu teooria pooldajad subjektiivseid karakteristikuid. Tema enda fenomenoloogilise teadvuse käsitlus jagab samuti fenomeniliselt teadvustatud kogemuse omadused kvalitatiivseks ja subjektiivseks. Kvalitatiivne karakteristik on see, mis teeb fenomeniliselt teadvustatud seisundi selleks, milline ta on, ning subjektiivne karakteristik on see, mis üldse võimaldab fenomenilist teadvust (2009: 1). See, mille poolest teadvustatud kogemused erinevad, on kvalitatiivne karakteristik (Kriegel, 2009: 8). Samas ei ole subjektiivne ja kvalitatiivne karakteristik eraldi omadused, kuid pigem ühe omaduse erinevad küljed. (Kriegel, 2009: 11) Kriegeli järgi omab seega igasugune fenomeniline teadvustatud kogemus subjektiivset karakterit. Veel enam, selline subjektiivne karakter teeb fenomenilise teadvuse üldse võimalikuks. Tema vaade erineb varaste fenomenoloogide teadvusekäsitlusest selle poolest, et subjektiivne karakter on see, mis muudab vaimse seisundi teadvustatuks.

Episoodilise/semantilise mälu eristuse puhul seega seisneks Kriegeli järgi nende erinevus kvalitatiivses karakteris, kuna mõlemad on fenomeniliselt teadvustatud seisundid. Seega eristuksid semantiline ja episoodiline mälu kvalitatiivse sisu, mitte aga subjektiivse antuse järgi. Mis eristab semantilist representatsiooni episoodilisest? Kas episoodiliseks muudab mälestuse *mina* kui kogeja representatsioon või representatsioon ajalis-ruumilisest kogemusest? Eelkõige viitab Tulvingu autonoeetilise teadvuse mõiste just kogemuses esinevale kogejale ehk subjektile. Tulvingu järgi teeb episoodilise mälu representatsiooni eristuvaks just *mina*. Seega episoodilise mälestuse representatsioonis on representeeritud lisaks kvalitatiivsele sisule ka minevikukogemuse subjektiivne antus. Kriegeli järgi oleks selline subjektiivne antus representatsiooniline. Selliselt representeeritud minevikukogemuse subjektiivne antus on episoodilises mäletamises aga antud kvalitatiivselt. Siin tekib eristus, kas kogev *mina* sisaldub representatsioonis või representatsioon on kogetav *mina* poolt. Episoodilises mäletamises esinevad mõlemad. Ühest küljest on antud kogev *mina* representatsioonina ning teisalt kogeb seda representatsiooni samuti *mina*.

Kas ja millisenä see kogev *mina* mälu sisus esineb, selle kohta on erinevaid seisukohti. Perrin ja Rousset (2014: 299) toovad välja kaks põhilist suunda, kuidas episoodilise mälu sisus esinevat *mina* käsitletud on. Üks osa autoreid pooldab vaadet, et episoodilise mälu sisud pole tingimata autobiograafiliselt olulised. Nendes on representeeritud eelkõige väline maailm ning isik annab neile representatsioonidele perspektiivi. Kas perspektiiv kuulub representatsiooni juurde või on sellest lahus vaadeldav?

On käsitlusi, mille kohaselt ei pea *mina* olema episoodilises mälus representatsiooniliselt esitatud, vaid *mina* esinemine tähendab, et episoodilise mälu sisu on esitatud kogeja perspektiivist. Perrin ja Rousset (2014: 299) lisavad, et sellise käsitluse järgi ei tulene autonoeetilisest teadvustatusest enese representatsioonilisus mälu sisus, vaid teatud mälu sisu viib autonoeetilise teadvustatuse tekkimiseni.

2. Autonoeetiline teadvus ja filosoofiline vaade teadvusele

Avan esmalt üldisi filosoofilisi lähenemisi teadvusele ning vaatlen, kuidas Tulvingu autonoeetilise teadvuse teooria võiks nende lähenemistega sobituda. Nii nagu filosoofias on võimalik teadvust puudutavad küsimused jagada mitmeks eri kategooriaks, saab seda teha ka Tulvingu psühholoogilise lähenemise puhul. Täpsemalt analüüsin Tulvingu lähenemist kahest küsimusest lähtuvalt. Esimene, „miks“ küsimus tähistab funktsionaalset lähenemist teadvusele, küsides, miks on teadvustatud kogemus olemas. Vastust sellele otsitakse teadvuse kausaalsest käsitlusest, mida on esitanud nii filosoofilised kui psühholoogilised lähenemised, sealhulgas Tulvingu autonoeetilise teadvuse käsitlus. Teine küsimus lähtub sellest, milline on teadvustatud kogemus ehk kuidas teadvus näib. Selline lähenemine tuleneb fenomenoloogilisest teadvusekäsitlusest, mille kõige üldisem eesmärk on kirjeldada teadvustatud kogemuse struktuuri sellest lähtuvalt, kuidas kogemus kogejale antud on.

Peatüki järgmises osas keskendun viimasele küsimusele. Võrdlen Endel Tulvingu autonoeetilise teadvuse käsitlust varaste fenomenoloogide eneseteadvuse ja ajateadvuse käsitlustega. Selle võrdluse eesmärgiks on leida vastust küsimusele, kas autonoeetiline teadvus mahutub antud käsitluse alla või on sellega vastuolus.

2.1 Teadvusest vaimufilosoofias üldiselt

Güzeldere (1997: 31) toob välja neljase W-küsimuste jaotuse ning viienda H-küsimuse, mille alusel küsimused teadvuse kohta võib jaotada. Neli W-d märgivad küsimusi „mis“ (ingl k *what*), „kus“ (*where*), „kes“ (*who*) ning „miks“ või „milline“ (vastavalt *why* või *which*). „Mis“ küsimus uurib teadvuse aluseks olevaid mehhanisme. „Kus“ küsimus otsib vastust sellele, milline organ või moodul vastutab teadvuse tekkimise eest. „Kes“ küsimus proovib vastata, millistele isenditele teadvust omistada saab. „Miks“ tähistab teadvuse funktsionaalse rolli järele küsimist. Selline lähenemine uurib teadvuse olemasolu evolutsioonilist seletust ning selle rolli organismi käitumises. Viies küsimus „kuidas“ käib selle kohta, mil viisil neuronaalsest protsessist tekib teadvustatud kogemus ehk (ingl k *how*) „Kuidas“ küsimust peetakse enamasti kõige keerukamaks ning sellest tulenevalt nimetatakse „kuidas“ probleemi teadvuse raskeks probleemiks. Osad autorid peavad seda probleem lahendamatuks (nt Chalmers, 1999). Teised, näiteks Patricia

Churchland, oletavad, et see küsimus võib saada vastuse esimese nelja W-küsimuse lahenemisel (Güzeldere, 1997).

Ka Tulvingu teadvusekäsitlus puudutab rohkemal või vähemal määral neid kõiki küsimusi. Ta proovib paljuski vastata just „miks“ küsimusele, kirjeldades, milline funktsioon on autonoeetilisel teadvusel. Ta arutleb, miks on autonoeetiline teadvus vajalik ehk mis funktsiooni see kannab (Tulving, 1985; Tulving, 2002). Samas on Tulvingu käsitluses läbiv ka „kes“ küsimus, mida illustreerib arutelu loomade ja laste võimetusest omada autonoeetilist teadvust (vt Tulving, 2005). Ka „mis“ ja „kus“ küsimus, eriti just viimane, on Tulvingu käsitluses olulisel kohal, rõhutades eessagara töö olulisust autonoeetilise teadvuse esinemisel (vt Wheeler *et al.*, 1997). Kõige vähem puudutab Tulving „kuidas“ küsimust. Selle põhjused on arusaadavad, kuna küsimus ei jää otseselt kognitiivteaduste valdkonda. Tulving (2007b: 66-67) on öelnud, et vaimseid kogemusi on võimalik käsitleda ka neid neuronaalsetele protsessidele redutseerimata. Tulving peab sobivamaks opereerida kontseptuaalses raamistikus, milles vaimne (ingl k *mind*) sõltub ajutegevusest, kuid samuti on vaimsel omadusi ja võimeid, mis erinevad aju omadustest ja võimetest. Ajus pole objekti või entiteeti, mis representeeriks konkreetset kogemust, seega pole ka võimalik sellist objekti tuvastada või vaadelda ning rääkida selle omadustest. (Tulving, 2007b: 67).

Sellised väited on veelkord tunnistuseks, et Tulving jätab lahtiseks „kuidas“ küsimuse. Võib isegi öelda, et pigem eelistab ta vaadet, milles ei taandata kogemusi ajutegevusele. Hiljem (vt Tulving ja Szpunar, 2012) on ta isegi esitanud mõnevõrra radikaalsemat vaadet, väites, et esineb kaks reaalsust, vaimne ja füüsikaline. Vaimne küll sõltub füüsilisest, kuid n-ö ületab füüsilise. Tulving mõonab, et selline lähenemine on väga sarnane vanale dualistlikule mõtlemisele. Tema järgi on vaimne ja füüsikaline n-ö tehtud samast „asjast“, kuid teadus pole jõudnud veel selle „asja“ avastamiseni. Samuti pole vaimne ja füüsikaline identsed, vaid tegu on erinevate entiteetidega. (Tulving ja Szpunar, 2012: 258)

Güzeldere (1997) toob välja kaks põhilist lähenemist teadvustatud kogemusele. Nimelt eristab ta selle, mida teadvus teeb ja kuidas teadvus näib ehk teadvuse kausaalse ja fenomenoloogilise käsitluse. (1997: 11) Kausaalne käsitlus analüüsib teadvuse põhjuslikul rollil, samas kui fenomenoloogilise käsitluse eesmärgiks on avada seda, kuidas meie vaimne elu meile paistab või tundub. Neid kahte lähenemist vaadeldakse enamasti lahusseisvatena, kuna ühel lähenemisel

tuginevad teadvuse käsitlused ei suuda seletada teises ilmnevat. Veel enam, mõne käsitluse kohaselt on need lausa üksteist välistavad selles mõttes, et kui teadvuse kirjeldus on põhjuslik, siis on see mittefenomeniline, ning kui see on fenomeniline, siis on see mittepõhjuslik. Güzeldere nimetab seda segregatsiooni intuitsiooniks, kuna nii mõnigi kord toetutakse vastavale seisukohale implitsiitselt. (1997: 11)

Vastupidisena segregatsiooni intuitsioonist tulenevatele lähenemistele on integratsiooni intuitsioonist tulenevad lähenemised. Selliste lähenemiste põhimõtteks on, et mida teadvus teeb, pole lahus vaadeldav sellest, kuidas teadvus näib. Güzeldere näeb sellist lähenemist eduka projektina. (1997: 11) Võiks öelda, et ka Tulving lähtub integratsiooni intuitsioonist, proovides ühendada kahte lähenemist teadvusele, ühest küljest anda subjektiivset kogemusekirjeldust, teisalt aga sidudes seda mingi funktsiooni ning protsessiga ajus.

Güzeldere käsitleb kaht psühholoogiateadustes domineerinud paradigmat, introspektsionismi ja kognitiivteaduste modulaarset mudelit, mida laias mõttes saab samuti vaadelda vastavalt fenomenalismi ja funktsionalismi väljendustena. Nimelt oli introspektsionismi fundamentaalseks eelduseks, et psühholoogia uurib vaimuelu fenomenoloogilist külge, püüdes anda sellest tervikpilti. Kognitiivteadus aga läheneb teadvusele kui ühele moodulile moodulite süsteemis, millel on teatavad sisendid-väljundid ning funktsioon. (1997: 14-15)

Güzeldere (1997: 18) toob välja, et kognitiivteadustes on levinuim viis teadvust käsitleda informatsiooni töötlemise protsessina, asetades teadvuse teatud modulaarsesse skeemi.

Kognitiivteaduste raamistikus proovitakse leida vastust sellele, mida teadvus teeb, mitte sellele, mis tunne on teadvusel olla (Güzeldere, 1997: 28). Ka Tulvingu teadvuse ja mälu käsitlus on leidnud koha teadvuse modulaarsetes käsitlustes. Näiteks liigitab Baars (2003: 2) autonoeetilise mälu teadvustatud mälu alla, kuid noeetilise teadvustamata mälu alla. Baarsi selline lähenemine satub küll vastuollu Tulvingu enda eristusega, kuna viimase teooriast lähtuvalt on mõlemad teadvustatud mäletamised. Mälu ja teadvuse modulaarse käsitluse on esitanud ka Schacter (1989), kelle lähenemine jällegi Tulvingu omast mõnevõrra erineb, kuna teadvus on käsitletud ühe eraldiseisva moodulina, mitte aga Tulvingule kohaselt mälu liigituse järgi kolmeks jaotatult. Hiljem on Schacteri (1989) käsitlusele rajanud modulaarsest käsitlusest mõnevõrra erineva teadvuse mudeli Ned Block (1997), jagades teadvuse fenomeniliseks teadvuseks ja juurdepääsuteadvuseks.

Nii nagu on ajalooliselt muutunud paradigmad psühholoogias, võib leida erinevatest paradigmatel lähtuvaid teadvusekäsitlusi ka Tulvingu lähenemises. Tulvingu varasemat teadvustatud mäletamise kontseptsiooni, mille ta 1983. aastal GAPS-i mudelis püstitab, võib pidada modulaarseks lähenemiseks. Teadvustatud mäletamise kogemus on GAPS-i mudeli järgi niisamuti üks moodul sisendite ja väljundite süsteemis. Samuti võib pidada sellist lähenemist sarnaseks teadvuse informatsioonilise integratsiooni teooriale, mille kohaselt teadvuse tekkimiseks on piisav teatud sorti informatsiooni integratsioon (Van Gulick, 2014).

Informatsiooniline integratsioon on olulisel kohal ka teadvuse kui globaalse tööruumi (ingl k *global workspace*) käsitluses, mida esindab varem nimetatud Baarsi modulaarne mudel ja mille kohaselt saab informatsioon teadvustatuks ja ligipääsetavaks, kui see pääseb teatud globaalsesse tööruumi (Van Gulick, 2014: ptk 9).

Informatsiooni integratsiooniline ja modulaarne käsitlus on lähedased teadvuse funktsionalistlikule lähenemisele. Ka Tulvingu (2002) teadvuse liigid on defineeritud neile vastava funktsiooni järgi. Näiteks noeetiline teadvuse funktsiooniks on maailma teadvustamine ning autonoeetilise teadvuse funktsiooniks iseenda teadvustamine ajas. Selliselt vastab Tulving küsimusele, mida teadvus teeb.

Teisalt, nagu varem öeldud, peab Tulving oluliseks ka teadvustatud kogemuse fenomenilist poolt ehk seda, kuidas teadvus näib. Mäletamise kogemust defineerib Tulving (1985) erilise fenomenilise tunde järgi, mis erineb kujutlemisest või unistamisest. Tulvingu subjektiivse kogemuse käsitlus sarnaneb paljuski varaste fenomenoloogide käsitlusega, mis väärtustab esimese isiku perspektiivist lähtuvat ligipääsu iseenda kogemustele. Ühe varase fenomenoloogi William Jamesi mõju on Tulving ka järjepidevalt maininud (nt Wheeler *et al.*, 1997). Selliselt liigub Tulving teadvuse informatsioonilisest ja funktsionaalsest käsitlusest fenomenoloogilise käsitluse juurde, lähenedes teadvustatud kogemusele pigem deskriptiivselt, käsitledes seejuures fenomenilise kogemuse perspektiivilisust ja subjektiivsust.

2.2 Erinevad *minad* teadvustatud kogemuses varase fenomenoloogia järgi

Sellest, millist teadvuse käsitlust keegi pooldab, sõltub ka viis, kuidas keegi episoodilise mäletamisele kui teadvustatud kogemisele läheneb ning millist aspekti selles kõige olulisemaks peab. Eelnevalt sai välja toodud kaks põhilist viisi, kuidas vaimufilosoofiliste teadvusekäsitluste

järgi Tulvingu autonoeetilist teadvust oleks võimalik analüüsida. Esimese variandina võib küsida autonoeetilise teadvuse funktsioonide järele ning defineerida teadvust funktsioonipõhiselt ehk selle järgi, mida teadvus teeb. Teise viisina saab autonoeetilisele teadvusele läheneda fenomenoloogilise teadvusekäsitluse seisukohast ning analüüsida episoodilise mäletamise fenomenilist struktuuri ehk seda, kuidas teadvus näib. Järgneval võtan tähelepanu alla viimase lähenemise. Võrdlen Tulvingu autonoeetilise teadvuse käsitlust varase fenomenoloogilise enese- ja ajateadvuse käsitlusega

Nagu varem mainitud, teeb 2002. aastal Tulving eristuse autonoeetilise teadvuse ja kronesteesia vahel. Esimene märkis iseenda teadvustamist ajas ning teine teadvustatust subjektiivsest ajast. Eestikeelne autonoeetilise teadvuse tõlge lubab filosoofiliselt väga erinevaid lähenemisi, kuna seda võib mõista nii iseennast tunnetava kui iseteadliku teadvusena (vt Tulving, 2007a: 188, märkus 3). Siinkohal vaatan lähemalt autonoeetilise teadvuse kontseptsiooni, mille Tulving 2002. aastal pakub ja milleks on *mina* teadvustamine ajas. Kohe tuleb märkida, et aja all on silmas peetud just subjektiivset aega. Esimesena aga keskendun küsimusele, mida võiks märkida *mina* subjektiivses ajas. Tulvingu kohaselt märgib subjektiivne aeg episoodilises mälus esitatud kogemuste järgnevust, mis hõlmab endas nii minevikus kogetut kui võimalikke kogemusi tulevikus. *Mina* selles kogemuses viitab minevikukogemuse autobiograafilisusele. Nimelt on tegu alati isiklikult kogetud sündmustega. *Mina* märgib sel juhul minevikusündmuses esitatud *mina* ehk seda *mina*, kes minevikus sündmust koges. Teist *mina* võib käsitleda aga selle isikuna, kes ajas rändab. Selleks on oleviku *mina*, kelle suhtes minevik ja tulevik asetuvad. See oleviku *mina* on isik, kes minevikusündmust taaskogeb. Autonoeetilises teadvuses esitatud *mina* võiks seega käsitleda mineviku ja tuleviku *minana*, samas kui sellest eraldi vaadeldavat *mina*, kes vaimses ajas rändab, võiks käsitleda kui oleviku *mina*. See oleviku *mina* on taaskogev *mina*. Kui teadvustatakse iseennast minevikusündmustes või teadvustatakse ennast olevikus, siis kas see *minad* või *minasused*, mis vastavates tegevustes esitatud on, erinevad üksteisest?

Esimesena võtan lähema vaatluse alla autonoeetilise teadvuse kui iseenda teadvustamise ajas. Tuleb märkida, et kuigi see pole alati eksplitsiitselt välja toodud, siis mõeldakse just enese teadvustamist subjektiivses ajas. Kui mõelda enese teadvustamisele lihtsalt laiemas mõttes aja kontekstis, võib öelda, et tegu on kõigest noeetilise teadvustatusega. Sellisel puhul küll on võimalik, et ollakse teadlik endast kui ajas kestva entiteedist, kuid selline teadmine ei kätke

endas veel subjektiivset minevikku ja tulevikku. Nagu Tulving on varem väitnud, siis ka amneesik K. C.-l on arusaam *minast* olevikus (Tulving, 2002: 317). Sellisest käsitlusest areneb välja kahene *mina* mõiste. Ühe *minana* on Tulving eristanud ajatut *mina* ning teise *minana* subjektiivses ajas esinevat *mina* (Tulving, 2002: 317; 2005: 29). Kas on tegu sama *mina* või erinevate *minadega*? Mis erinevus on ajalisel ja ajatul *minal* ning kui põhjendatud on selline eristus?

Franz Brentano on lähtunud kogemuse duaalsest intentsionaalsusest, milles ollakse teadlikud nii objektist, millele kogemus on suunatud, kui kogemisest endast. Selline duaalsus on aga antud meile implitsiitselt. Sellise käsitluse kohaselt on kogetav objekt primaarne, kuid vaimne akt ise ehk kogemine antud sekundaarselt. Brentano järgi saab kogemus teadvustatuks juba objektistatud kujul. (Zahavi, 2005: 39) Brentano käsitlusega pole aga nõus Husserl, kelle järgi ei tähenda kogemise teadvustamine veel objektistamist. Husserli fenomenoloogilise teadvuse käsitluse kohaselt ilmneb *mina* kõigis kogemustes. Ei saa kogeda ilma, et selles kogemusse poleks kaasatud teatav *minasus* (Zahavi, 2005: 50). Husserli järgi on kogemus teadvustatud ka juba eel-reflektiivselt. Igasugune objektiviseerimine saab teoks alles refleksioonis (Zahavi, 2005: 39-40). Husseril järgi ilmneb *minasus* eel-reflektiivsel tasandil ja intrantransitiivselt, mis tähendab, et *mina* pole kogemuses antud objektina. Objektiline antus kätkeb endas olulist eristust objekti ja subjekti vahel – selle vahel, mis on antud ja kellele see on antud (Zahavi, 2005: 64). Tuleb vahet teha mõistetel *mina* ja ego, kuna ego ei ilmne Husserli järgi teadvuse voos (ingl k *stream of consciousness*) selles mõttes, et ta pole eraldatav ja identifitseeritav teadvuse voost (Zahavi, 2005: 33). Kui Husserli käsitluse kohaselt ilmneb teadvustatus enesest juba eel-reflektiivsel tasandil, siis ego konstitueerub refleksioonis. Ka Sartre'i järgi ilmenb ego alles refleksioonis ja seega ei saa olla osa teadvusest. Ego ilmneb Sartre'i järgi alles siis, kui saavutatakse distantseeruv ja objektiviseeriv hoiak kogemuse suhtes. Selliselt objektistatult on kogemus aga vaadeldav kolmanda isiku perspektiivist. (Zahavi, 2005: 34)

Sellise lähenemise järgi on refleksioonis esitatud *mina* juba objekt ning reflekteerides oma kogemuste üle, objektistub *mina* ning eel-reflektiivsest *minast* saab ego. Nii nagu *mina* objektistub egoks kohesel refleksioonil, peab sellise käsitluse kohaselt olema ka kaugemas minevikus esitatud *mina* refleksioonis objektiviseerunud *mina* ehk Sartre'i järgi ego. Selline *mina* ego näol on kogemise aktist distantseerunud ja antud kolmanda isiku perspektiivist.

Siin on oluline eristus subjektiivsuse, *mina* ja ego vahel. Veel on eristatud perspektiivilisust, mis tõstatab küsimuse, millisest perspektiivist lähtuvalt meil kogemustele ligipääs on. Husserliliku fenomenoloogia järgi on iga kogemus meile antud esimese isiku perspektiivist lähtuvalt ehk meil on otsene ja vahetu ligipääs meie endi kogemusele (Zahavi, 2005: 51). Tõstatab aga küsimus, kas me saame sama väita iga kogemuse puhul. Fenomenoloogiline kogemuse käsitlus keskendub eelkõige vahetu kogemuse antusele. Refleksioon on juba miski, mis objektistab kogemuse. Kogemus transformeerub refleksioonis ja niisamuti loob refleksioon ego. Husserli järgi pole refleksioon kogemusest enam kogemus ise (Zahavi, 2005: 36). On oluline ka märkida, et Husserli algsema käsitluse järgi polegi rangemas mõttes ego olemas, on vaid kogemused. Sellise käsitluse kohaselt on aga problemaatiline liikuda individuaalsete kogemuste juurest kaugemale, teiste inimeste kogemuste antusele. Kui ei postuleeritaks ego olemasolu üleüldse, ei võimaldaks see meil vahet teha enda ja teiste kogemuste eristamisel. Sellise raskusega silmitsi seistes loobub Husserl igasuguse ego eitamisest (Zahavi, 2005: 45-46). Husserl eristab temaatilise enesest teadlik olemise ning antuse esimese isiku perspektiivist lähtuvalt. Kui iga kogemus kätkeb endas antust esimese isiku perspektiivist lähtuvalt, siis ei kaasne iga kogemusega veel temaatilist enesest teadlik olekut. Selline temaatilisus esineb alles refleksioonis. Temaatilise endast teadlik olemise all peetakse silmas kontseptuaalset teadmist kogemise subjektiivsusest. (Zahavi, 2005: 52)

Ka semantilises mälus esitatud *mina* võiks käsitleda temaatilise või narratiivse *minana*, mis kätkeb kontseptuaalsel kujul esitatud enesekohast informatsiooni. Selline teadmine võib lahus eksisteerida kogemusest. Teadmine ise võib olla saadud läbi kogemuse, kuid ei kogemuse olemasolu ega selle mäletamine pole tarvilik. Saab eristada veel *minasust*, mis kaasneb semantilisele teadmisele mõtlemisega nii nagu see *minasus* on esitatud igas teises kogemusliku elu aspektis. Selles mõttes on ka semantilisest mälust lähtuvale teadmisele mõtlemine teadvustatud kogemuslik tegevus, millega kaasneb teatud fenomenilisus (Tulving, 1985).

Selleks, et reflekteerida, peab Husserli käsitluses reflekteeritav esinema retensioonis. Tänu retensioonile on teadvust võimalik objektistada. Refleksiooni võimalikkus eeldab ajalisust. (Zahavi, 2005: 55) Ajateadvus esineb Husserli käsitluses kolmeks jagatuna primaarses esitluses (ingl k *primal presentation*), mis on suunatud käimasolevale hetkele, ning retensioonist ja protensioonist. Retensioonis on antud äsja olnud objektid ning protensioonis hetke pärast

ilmnevad objektid (Zahavi, 2005: 56). Nende kolme termini valguses on võimalik Husserli järgi kirjeldada ajakogemise struktuuri.

Retensiooni ja protensiooni tuleb Husserli järgi eristada temaatilisest meenutamisest. Meenutada minevikusündmust on võimalik retensiooni-protensiooni tulemusena, kuid retensioon ja protensioon esinevad juba hetkekogemuses. Meenutamisel on kogemus antud kui intentsionaalne objekt, kuid retensioonis-protensioonis kajastub meie hetkekogemus mitte-intentsionaliseeritud kujul. (Zahavi, 2005: 58) Meenutamist on võimalik Husserli järgi tahtlikult initsieerida, samas kui retensioon-protensioon on iga kogemuse lahutamatuks osadeks ja nende olemasolu pole võimalik initsieerida. (Zahavi, 2005: 58) Zahavi küsib, kas oleme eneseteadvusel, kui teadvustatult kogeme midagi, ning vastab, et Husserli järgi oleme (2005: 61). Husserl teeb vahet intentsionaalsel objektil ja intentsionaalsel kogemusel, milles teadvustatakse objekti (Zahavi, 2005: 61).

Kui Husserli ajataju ja meenutamise käsitlust võrrelda Tulvingu autonoeetilise teadvuse ja kronesteesia käsitlusega, võib esmalt väita, et episoodilise mälu puudumine ei tähendaks Husserli järgi subjektiivse aja teadvustatuse puudumist. Husserli järgi esineb ajataju ja ajateadvus juba vahetus kogemuses. Meenutamine pole ajataju olemasoluks vajalik. Kui kronesteesia hõlmab kogu subjektiivselt tajutud aega, siis on see olemas ka episoodilise mälu puudumisel, kuna lühimälu säilib. Sellisel juhul lubab kronesteesia meil olla teadlik subjektiivselt tajutud ajast, mis on esitatud vahetumas hetkekogemuses, Husserli järgi retensioonis-protensioonis. Kui subjektiivset aega käsitleda aga just episoodilises mälus esitatud ajana, nii nagu Tulving seda teeb, siis jääb arusaamatuks, miks ajakogemus peaks ilmema vaid pikaajalise mälu poolt esitatuna ja mitte juba vahetus hetkekogemuses või lühiajalises mälus. Husserli järgi ei saa meenutamises esitatud kogemust käsitleda tarvilikuna subjektiivse ajakogemuse olemasoluks. Subjektiivne kogemus ajast tekib Husserli järgi juba vahetus kogemuses, mitte aga initsieeritud meenutamisel. Nii nagu ajakogemus sünnib retensioonis-protensioonis, tekib eneseteadvus Husserli järgi vahetus enesele antuses (Zahavi, 2005: 70).

Vaadeldes autonoeetilise teadvuse käsitlust Husserli käsitluse taustal, võib öelda, et enesest teadlik olemine ajas sünnib juba väga primaarse kogemuse puhul, mitte aga mineviku- või tulevikusündmuste kujutlemisel. Mineviku- ja tulevikusündmuste kujutlemist võiks käsitleda pigem refleksioonis tekkiva objektiveeriva ning temaatilise enesest teadlik olemisena. Husserli

käsitluses esineb nii ajateadvus kui eneseteadvus aga juba primaarses eel-reflektiivses teadvuse voos (Zahavi, 2005: 65). Isegi kui väita, et eneseteadvus saab tekkida vaid refleksiooni tulemusena, ei tulene sellest, et refleksiooniks on vaja pikaajalist mälu. Reflekteerida on võimalik näiteks ka lühimälu piires.

Kui lähtuda varaste fenomenoloogide eneseteadvuse ja ajateadvuse käsitlusest, ei ole eneseteadvuseks ega subjektiivse aja teadvustamiseks vaja pikaajalist mälu. Selliselt ei sobitu Tulvingu autonooetilise teadvuse ja kronesteesia käsitlus varaste fenomenoloogide vastavate lähenemistega. Viimaste järgi ei saa eneseteadvust ega ajateadvust käsitleda mäletamisest lähtuvalt, kuna kumbki ei teki mäletamise protsessis.

2.3 Kogeva *mina* fenomenoloogiline käsitlus

Nagu varasemalt sai välja toodud, võib rääkida episoodilise mäletamise puhul erinevate *minade* esinemisest. Kui üks *mina* on see, kes esitub minevikukogemuses, siis teine *mina* on see, kes ajas rändab. See on minevikukogemust taaskogev *mina*.

Zahavi avab narratiivse *mina* käsitlust, mida mitmed autorid on pooldanud. Kõige üldisemalt on selle käsitluse kohaselt *mina* esitatud elunarratiivina. *Mina* on abstraheritud isiku kogetud minevikust. Ka teadmine enda isikuomadustest on abstraheritud kogetud minevikust. (Zahavi, 2005: 106-107) Selline lähenemine aga eeldab, et kogetud minevik on isiku poolt juurdepääsetav.

Üks oluline aspekt, mille Tulving välja toob, on see, et enesekohane teadmine ei pruugi sõltuda minevikukogemuse mäletamisest, vaid võib olla vahendatud semantilise mälu poolt. Selliselt pole aga kogetud mineviku juurdepääsetavus vähemalt teatud enesekohase teadmise omamiseks vajalik. Näiteks sellest on teadmine enda isikuomaduste kohta, mis säilib ka episoodilise mälu puudulikkuse korral (Tulving, 1993). Nagu varasemalt välja toodud, võib isik, kes enda mineviku kohta midagi ei mäleta, siiski omada mitmekesisist autobiograafilist teadmist. Ühest küljest kinnitab see väidet, et minevikus kogetu mäletamine pole *mina* konstrueerimiseks tarvilik. Teisalt tõstab see esile eristusest esimese isiku ja kolmanda isiku perspektiivi vahel ning illustreerib seda, et kogemus võib olla antud nii esimese kui kolmanda isiku perspektiivist, samuti ka *mina*. Narratiivne *mina* on seega antud kolmanda isiku perspektiivist ning ei kätke endas subjektiivset *mina*-tunnet. Objektiivne *mina*-kirjeldus kolmanda isiku perspektiivist aga ei kajasta *mina*-kogemust.

Sartre toob välja narratiivse *mina*-käsitluse, mille kohaselt abstraheritakse *mina* minevikust (Zahavi, 2005: 109). Kuid kui puudub minevikukogemus, siis pole ka võimalik *mina* minevikust abstraherida. Selliselt on võimalik teada enesest narratiivselt näiteks teiste poolt öeldu või kirjapandu vahendusel. Narratiivsel *minal* aga puudub kogemuslik subjektiivsus. Selliselt on *mina* esitatud objektina teiste objektide keskel. Narratiivne *mina* on *mina* kolmanda isiku perspektiivist. Veel enam, kui puudub võime minevikku meenutada ning autobiograafiline informatsioon pole ka mõnda välist kanalit pidi saadaval, siis ometi säilib eneseidentiteet. Patsient K. C. (Tulving, 1985: 4) on üks näide sellisest juhtumist. K. C. illustreerib väidet, et vähemalt mingil kujul *mina* eksisteerib ka lahus narratiivist. Seega ei saa *mina* mõistet taandada vaid narratiivsele *minale*. Kuid kui *mina* pole vaid narratiiv, siis mis see *mina* on?

Nagu juba eespool mainitud, käsitles Sartre egot kui refleksioonis ilmnevat *mina*. Kuid eelreflektiivne teadvus polnud samuti ilma *minata*. Sartre'i käsitluses iseloomustab eelreflektiivset teadvust samuti *minasus*. Hilisemalt seega eristab Sartre ego ja *mina* vahel. (Zahavi, 2005: 115).

Nii nagu objektidel, näiteks sidrunil, on kvaliteet, näiteks kibedus, on ka kogemustel või kognitiivsetel sisudel kvaliteet (Zahavi, 2005: 118-119). Selle vaate vastased pooldavad seisukohta, et intentsionaalne objekt ise määrab kogemuse fenomenilisuse, samas kui kogemusel endal fenomenilisus puudub (Zahavi, 2005: 120). Zahavi aga pooldab husserlilikku käsitlust, mille kohaselt on olemas maailmas eksisteerivad omadused (ingl k *wordly properties*) ja kogemuslikud omadused (ingl k *experiential properties*). Kogemuslike omaduste postuleerimine ei tähenda aga väitmist, et need kuuluvad mingit tüüpi vaimsele objektile. On alati erinevus, kuidas meile objekt on antud, kas näiteks läbi meenutamise, nägemise, kirjelduse või maitsmise. Kogemise objekt on alati vahendatud meile kogemises. Kogemused pole ise objektid, kuid nad võimaldavad meile juurdepääsu objektidele. (Zahavi, 2005: 121) Selliselt on kõik kogemused antud subjektiivselt esimese isiku perspektiivist.

Sellise käsitluse järgi ei määra kogemuse fenomenilisust ainult selle intentsionaalne sisu, vaid kogemuse enda omadused. See tähendab, et on oluline, kuidas meile on intentsionaalne sisu esitatud. Iga kogetav kogemus on isikule esitatud esimese isiku perspektiivist. Seega lisaks muule kogemise antuse erinevustele nagu meenutamine, kuulmine või kirjeldamine ning kogemuses esitatud intentsionaalsele objektile, kaasneb kõigi selliste antustega esimese isiku perspektiiv.

Ka Tulving eristab kogemuse esimese ja kolmanda isiku perspektiivilisust, pidades oluliseks just kogemuse vahetut ligipääsetavust kogeja enda poolt (Tulving, 2007b). Fenomeniliselt eristuv subjektiivne mäletamise tunne või minevikulisuse tundmus (ingl k *feeling of pastness*) on üks episoodilist mälu iseloomustavamaid omadusi. Kognitiivteadusi kritiseerib Tulving (1983: 185) just seetõttu, et need pole lähtunud teadvustatud subjektiivsest kogemuslikkuse uurimisest, vaid vaatlevad kognitiivseid protsesse, mis ei pruugi olla samastatavad teadvustatud kogemusega. Kognitiivset protsessi seostatakse enamasti jälgitud sooritusega eksperimendis, kuid mitte tingimata teadvustatud kogemusega. Subjektiivne teadvustatud kogemus pole sama, mis kognitiivne protsess. Kognitiivne protsess on teadlaste poolt postuleeritud abstraktne konstrukt, mitte aga representatsioon või komponent subjektiivsest teadvustatud kogemusest. (Tulving, 1989: 6) Selleks, et psühholoogiateaduse uuringud oleksid edukad, on vaja ühendada subjektiivne ja objektiivne ehk esimese ja kolmanda isiku perspektiivist lähtuv kogemusekäsitus (Tulving, 2007b: 68).

Kokkuvõte

Antud töös võrreldakse Endel Tulvingu teadvusekäsitlust fenomenoloogilise teadvusekäsitlusega, et selgitada välja, kas Tulvingu vaatel oleks kohta fenomenoloogilises käsitluses. Selline lähenemine on ajendatud Tulvingu lähenemisest mäletamisele kui teadvustatud fenomenoloogilisele kogemusele, milles konstitueerub autonoeetiline teadvus. Et küsimuses selgusele jõuda, vaadeldakse Tulvingu teadvusekäsitlust võrdluses varaste fenomenoloogiliste käsitlustega. Jõutakse järeldusele, et kuigi Tulvingu teadvusekäsitlus sarnaneb mitmes aspektis fenomenoloogilise lähenemisega, siis pole see viimasega ühildatav.

Kasutatud kirjandus

- Baars, B. J. 2005. Introduction: Treating Consciousness as a Variable: The Fading Taboo. *Essential Sources in The Scientific Study of Consciousness*. (Eds. Baars, B. J., Banks, W. P. & Newman, J. B.), Cambridge, MA: MIT Press, 1-10.
- Block, N. 1997. On a Confusion about a Function of Consciousness. *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates*. (Eds. Block, N., Flanagan, O. & Güzeldere, G.), Cambridge, MA: MIT Press, 375-416.
- Chalmers, D. J. 1999. Otse teadvuseprobleemi kallale. *Akadeemia*,7(124), 1408-1439.
- Conway, M. A. 2001. Phenomenological Records and the Self-Memory System. *Time and Memory: Issues in Philosophy and Psychology*. (Eds. Hoerl, C. & McCormack, T.), Oxford: Oxford University Press, 235-256.
- Conway, M. 2008. Exploring episodic memory. *Handbook of Episodic Memory* (Eds. Dere, E., Easton, A., Nadel, L. & Huston, J. P.), Amsterdam, Oxford: Elsevier,19-29.
- Eich, E. 1989. Theoretical Issues in State Dependent Memory. *Varieties of Memory and Consciousness: Essays in Honour of Endel Tulving* (Eds. Roediger, H. L. & Craik, F. I. M.), Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 331-354.
- Güzeldere, G. 1997. The Many Faces of Consciousness: A Field Guide. *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates* (Eds. Block, N., Flanagan, O. & Güzeldere, G.), Cambridge, MA: MIT Press, 1-67.
- Hoerl, C. 2001. The Phenomenology of Episodic Recall. *Time and Memory: Issues in Philosophy and Psychology* (Eds. Hoerl, C. & McCormack, T.), Oxford: Clarendon Press, 316-335.
- Kriegel, U. 2009. *Subjective Consciousness: A Self-Representational Theory*. New York, NY: Oxford University Press.

Mäemets, Endel Tulvingu autonooetilise teadvuse kontseptsiooni fenomenoloogiline käsitlus

Nyberg, L., Kim, A. S. N., Habib, R., Levine, B., Tulving, E. 2010. Consciousness of subjective time in the brain. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 107(51), 22356-22359.

Pitt, D. 2013. Mental Representation, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Ed. Zalta, E. N.), <http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/mental-representation/>.

Robins, S. 2014. A mechanism for mental time travel? A critical review of Hasselmo's How we remember: Brain mechanisms of episodic memory, *Philosophical Psychology*, 28(6), 903-915.

Schacter, D. 1989. On the Relation Between Memory and Consciousness: Dissociable Interactions and Conscious Experience. *Varieties of Memory and Consciousness: Essays in Honour of Endel Tulving* (Eds. Roediger, H. L. & Craik, F. I. M.), Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 355-389.

Sutton, J. 2016. Memory. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Ed. Zalta, E. N.), <http://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/memory/>.

Zahavi, D. 2005. *Subjectivity and Selfhood: Investigating the First-Person Perspective*. Cambridge, MA: MIT Press.

Tulving, E. 1972. Episodic and semantic memory. *Organization of Memory* (Eds. Tulving, E. & Donaldson, W.), New York: Academic Press, Inc, 382-402.

Tulving, E. 1983. *Elements of Episodic Memory*. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press.

Tulving, E. 1985. Memory and Consciousness. *Canadian Psychology*, 26(1), 1-12.

Tulving, E. 1989. Memory: Performance, Knowledge, and Experience. *European Journal of Cognitive Psychology*, 1(1), 3-26.

Tulving, E. 1993. Self-knowledge of an amnesic individual is represented abstractly. *The Mental Representation of Trait and Autobiographical Knowledge About the Self* (Eds. Srull, T. K. & Wyer, R. S. Jr.), Hillsdale, NJ: Erlbaum, 147-156.

Mäemets, Endel Tulvingu auto-noeetilise teadvuse kontseptsiooni fenomenoloogiline käsitlus

Tulving, E. 2002. Chronesthesia: awareness of subjective time. *Principles of frontal lobe functions* (Eds. Stuss, D. T. & Knight, R. C.), New York: Oxford University Press, 311-325.

Tulving, E. 2005. Episodic Memory and Auto-noesis: Uniquely Human? *The Missing Link in Cognition: Origins of Self-Reflective Consciousness* (Eds. Terrace, H. S. & Metcalfe, J.), New York: Oxford University Press, 4-56.

Tulving, E. 2007a. *Mälu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tulving, E. 2007b. Coding and representation: Searching for a home in the brain. *Science of Memory Concepts* (Eds. Roediger, H. L., Dudai, Y. & Fitzpatrick, S. M.), New York: Oxford University Press, 65-89.

Tulving, E., Szpunar, K. K. 2009. Episodic Memory. *Scholarpedia*, 4(8), 3332. Kasutatud 15.04.2016, http://www.scholarpedia.org/article/Episodic_memory.

Tulving, E., Szpunar, K. K. 2012. Does the Future Exist? *Mind and the Frontal Lobes: Cognition, Behavior, and Brain Imaging*. New York: Oxford University Press, 248-262.

Van Gulick, R. 2014. Consciousness. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Ed. Zalta, E. N.), <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/consciousness/>.

The Phenomenological Approach to Endel Tulving's Conception of Autoeetic Consciousness

The aim of this paper is to compare Endel Tulving's conception of autoeetic consciousness with the phenomenological approach to consciousness. The first part of the work gives an overview of Tulving's conception of memory and consciousness. The second part compares Tulving's conception of autoeetic consciousness with early theories of phenomenal consciousness. The conclusion that this comparison draws is that Tulving's approach is similar in different aspects to phenomenal consciousness. However, there are also several aspects in which Tulving's conception differs from the early theories of phenomenal consciousness. Thus it is not possible to liken these two approaches.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Inga Mäemets

(sünnikuupäev: 20.09.1992)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
“Endel Tulvingu autonoeetilise teadvuse kontseptsiooni fenomenoloogiline käsitlus”,

mille juhendaja on Bruno Mölder

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 16.05.2016